

سفال و باستان شناسی کاشان

(جلد نخست: از دوره پارینه سنگی تا ورود اسلام)

پژوهشگران:

دکتر احمد حیدری

استادیار، گروه باستان شناسی و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند

زهرا ساروخانی

کارشناس ارشد باستان شناسی، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان کاشان

۳۹۱

بازینه

یادآور پاکی هاست

پارینه

میدان انقلاب، اول خیابان کارگر جنوبی، بن بست گشتاسب، شماره ۴، طبقه همکف

تلفکس: ۶۶۹۶۱۵۲۲ و ۶۶۹۷۵۲۴۶-۷ تلفن همراه: ۰۹۱۲۱۰۵۴۰۹۸

چاپ اول: ۱۳۹۵

تمامی حقوق این اثر محفوظ است

نام کتاب: سفال و باستان‌شناسی کاشان (جلد نخست: از دوره پارینه‌سنگی تا ورود اسلام)

پژوهشگران: دکتر احمد حیدری و زهرا ساروخانی

ناشر: نشر پارینه

لیتوگرافی: نقش آفرین

چاپ و صحافی: سیب سبز - نوری

شمارگان: ۹۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۱۸-۱

سرشناسه: حیدری، احمد، ۱۳۵۲- [دکتر]

عنوان و ناشر: سفال و باستان‌شناسی کاشان (از دوره پارینه‌سنگی تا ورود اسلام)/پژوهشگران

احمد حیدری، زهرا ساروخانی.

مشخصات نشر: تهران، پارینه، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۴۰۰ س.؛ مصور (رنگی)؛ ۲۲×۲۹ س.م.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۱۸-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: کاشان

موضوع: سفال ایرانی - تاریخ

موضوع: کاشان - تاریخ

موضوع: کاشان - آثار تاریخی

شناسه افزوده: ساروخانی، زهرا، ۱۳۵۵ -

رده بندی کنگره: DSR ۱۱۵/۲ الف ۵۴ ح ۹ ۱۳۹۴

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۹۳۶

شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۹۱۶۲۷

قیمت: ۵۰۰۰۰۰ ریال

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
ز	درآمد
۱	فصل یکم: جغرافیا و اقلیم کاشان
۲	موقعیت جغرافیایی شهرستان کاشان
۳	راههای ارتباطی کاشان
۴	آب و هوای شهرستان کاشان
۴	منابع آب شهرستان کاشان
۵	فصل دوم: آثار باستانی شهرستان کاشان بر اساس توالی فرهنگی
۶	دوران پارینه سنگی
۶	-تنگ خزاق
۱۰	-فین کوچک
۱۰	-کفتارخون
۱۰	-سفیدآب
۱۲	-کوه ساحل
۱۳	-زردساحل
۲۳	دوران پیش از تاریخ
۲۳	-نوسنگی کاشان
۳۲	دوره شکل گیری فلات حوزه کاشان
۳۳	-تپه شورابه
۳۷	دوره فلات عتیق حوزه کاشان
۳۸	دوره انتقالی مس سنگی حوزه کاشان
۳۹	دوره فلات قدیم حوزه کاشان
۴۱	دوره فلات میانی حوزه کاشان
۴۲	دوره فلات جدید حوزه کاشان
۴۵	دوره آغاز شهرنشینی حوزه کاشان
۴۶	-تپه های سیلک
۱۴۵	-چاله هوت
۱۵۴	-محوطه نظام آباد
۱۵۸	دوران عصر آهن
۱۵۸	عصر آهن در حوزه شهرستان کاشان
۱۵۸	عصر آهن II (سیلک V)
۱۵۹	عصر آهن III (سیلک VI)
۱۶۱	دوره هخامنشی در حوزه شهرستان کاشان (سیلک VII)
۱۶۳	-گورستان الف سیلک
۱۷۳	-گورستان ب سیلک

۲۴۴	محوطه کوه زرد
۲۵۰	محوطه اراضی اقبالیه (لورگ)
۲۵۳	غلام تپه
۲۶۴	تپه برج
۲۶۸	تپه قبرستان
۲۷۰	محوطه باغ زعفرانی
۲۷۴	محوطه سینه کله
۲۷۹	تپه گبرها
۲۸۳	دوران تاریخی
۲۸۴	دوره سلوکی در حوزه شهرستان کاشان
۲۸۷	دوره اشکانی در حوزه شهرستان کاشان
۲۸۹	دوره ساسانی در حوزه شهرستان کاشان
۲۹۰	محوطه دله
۲۹۷	تپه قاضی
۳۰۰	قلعه یزدان پا
۳۰۶	تپه قلعه الزک
۳۱۱	محوطه طسمی جان
۳۱۶	تپه چوگان
۳۱۹	محوطه درب آتش
۳۲۵	محوطه اشکالیون
۳۲۹	محوطه کاروانسرای گبرآباد
۳۳۲	تپه قلعه خنچه
۳۳۸	تپه ارمک
۳۴۲	چهار تاقی نیاسر
۳۴۷	آتشکده خرمداشت
۳۵۰	تپه قلعه قزآن
۳۵۴	تپه کهریز
۳۵۷	تپه کرسون
۳۶۰	قلعه ترشاب
۳۷۱	تپه قلعه گبرآباد
۳۷۵	فصل سوم: تعریف حوزه فرهنگی در باستان شناسی
۳۷۶	تاریخچه‌ای از مطالعات مرتبط با حوزه‌های فرهنگی
۳۷۷	تعریف حوزه فرهنگی در حوزه باستان‌شناسی
۳۸۱	فصل چهارم: فهرست آثار و کتابنامه
۳۸۲	فهرست آثار و مکان‌های فرهنگی، مطالعه شده در شهرستان کاشان
۳۸۴	کتابنامه

درآمد

شهرستان کاشان یکی از شهرهای مرکزی ایران است که از ازمینه کهن مهد علم و تمدن بوده است. بر اساس مطالعات باستان‌شناسی، در حوزه فرهنگی کاشان از دوره نوسنگی تا اسلامی (به غیر از دوره مفرغ) استقرارهایی متوالی شناسایی شده است. همچنین گزارش‌هایی از وجود انسان دوران پارینه‌سنگی نیز در منطقه جنوب‌غربی کاشان ارائه شده است. نخستین کاوش‌های باستان‌شناسی در کاشان، توسط رمن‌گیرشمن در حدود ۸۰ سال پیش شروع می‌شود. در سال ۱۳۸۰ طرح بازنگری سیلک به مدت ۵ فصل، توسط دکترصادق ملک‌شهمیرزادی اجرا می‌گردد. متأسفانه به رغم کاوش‌های نظام‌مند باستان‌شناسی، تاکنون بررسی باستان‌شناسی جامعی در این شهرستان صورت نگرفته است. در سال ۱۳۸۵ طرح بانک سفال بانک کارشناسان بانک سفال موزه ملی (خانم ام‌البنین غفوری و محمدکرمی) اجرا می‌شود. عوامل مذکور در این گزارش ۶۷۰ قطعه سفال متعلق به فصل دوم طرح بازنگری سیلک را طراحی، عکاسی و ویژگی فنی سفال‌ها را فهرست می‌کنند. در این پروژه، عکاسی سفال‌ها دارای کیفیت بالایی است و اطلاعات تنظیم شده درباره ویژگی فنی سفال‌ها، به زبان علمی تهیه شده است، ولی طبقه‌بندی سفال‌ها کلی بوده و بدون تعیین فازهای ادوار سیلک است.

از سال ۱۳۸۰ به بعد، خانم زهرا ساروخانی (کارشناس ارشد باستان‌شناسی اداره میراث فرهنگی شهرستان کاشان) بازدیدهایی از محوطه‌های نویافته کاشان انجام داده‌اند که تعدادی توسط خود ایشان و برخی نیز با گزارش‌های افراد محلی معرفی شده بودند. وی برخی از این آثار را در فهرست آثار ملی به ثبت رسانیده است. در سال ۱۳۸۶ به پیشنهاد خانم زهرا ساروخانی، این جانب برخی محوطه‌ها و تپه‌های باستانی که ارزش ثبت در فهرست آثار ملی را داشتند، به ثبت رسانید و گزارش حدود ۱۵ محوطه یا تپه را به آن اداره تحویل داد. در این طرح برخی محوطه‌ها با دوربین توتال استیشن نقشه‌برداری شدند. نویسنده تلاش نمود با دقت سفال‌های شاخص، نمونه‌برداری کند که خوشبختانه برخی نمونه‌های نادر نیز یافت شد برای مثال، یک سفال سلوکی به نام Festoon Ware در محوطه گله شناسایی گردید که برای نخستین بار این گونه سفال در حوزه کاشان گزارش می‌شود. همچنین سفال‌های دوران تاریخی متعددی به دست آمد که بیشتر قابل مقایسه با سفال‌های دوران تاریخی حاشیه کویر مرکزی (کویر نمک)، به خصوص خراسان جنوبی (نهبندان) است که در آنجا حتا استروکا (سفال نوشته) نیز بدست آمده است (بنگرید به: حیدری، ۱۳۹۲: گزارش بررسی نهبندان). از طرفی محوطه کوچک نظام‌آباد که تک فاز بوده و متعلق به سیلک III است، توسط نگارنده برای نخستین بار شناسایی گردید. این محوطه، از محوطه‌های ارزشمندی است که گزارش آن در این مجلد آورده شده است.

در سال ۱۳۹۳، طی قراردادی با اداره کل میراث فرهنگی استان اصفهان، مسئولیت تهیه و تنظیم اطلس باستان‌شناسی کاشان به نویسنده واگذار گردید. همان‌طور که گفته شد، در سال ۱۳۸۶ گزارش ثبتی ۱۵ تپه و محوطه توسط نگارنده تهیه شده بود، برای شروع کار خانم ساروخانی به عنوان ناظر قرارداد تعداد ۱۵ تپه یا محوطه دیگر که خود شناسایی نموده بودند، به فهرست آثاری که بایستی برای تهیه اطلس باستان‌شناسی مورد مطالعه قرار گیرند، افزودند.

از محوطه‌های ارزشمند پیش از تاریخ تحت مطالعه، محوطه چاله‌هوت است که تمامی ادوار سیلک I تا III را دارا بوده و استقرار هم از دوره تاریخی (اشکانی) در آن مشاهده می‌گردد، به نظر می‌رسد محوطه فوق الذکر تپه‌ای کم ارتفاع بوده که تسطیح شده است. همچنین تعدادی از محوطه‌های تاریخی که فاقد استقرارهای دوران اسلامی هستند در این طرح شناسایی شد که از نظر گونه شناسی سفال‌های دوران تاریخی کاشان بسیار ارزشمند می‌باشند.

متأسفانه پس از تهیه گزارش‌های ثبتی و اطلس باستان‌شناسی مطلع شدیم که برخی از دانشجویان، برای تهیه پایان‌نامه خود از این گزارش‌ها بدون اطلاع استفاده می‌کنند، از طرفی در طی این دو برنامه و فعالیت‌هایی که خانم ساروخانی طی بیش از ۱۰ سال انجام داده بودند مدارک ارزشمندی (طرح سفال‌ها، مهرها، نقشه‌های توپوگرافی) توسط خانم ساروخانی و نگارنده جمع‌آوری شد به گونه‌ای که ارزش انتشار داشتند. از این رو وظیفه خود دانستیم تا این مدارک را تحت عنوان کتابی جمع‌آوری کنیم، در نامگذاری این شتت آراء داشتیم، ابتدا خواستیم نامش را اطلس باستان‌شناسی شهرستان کاشان بگذاریم، ولی حجم مطالب بیشتر از کتابی با عنوان اطلس بود، از این رو می‌توانستیم نامی کلی‌تر را به نام باستان‌شناسی شهرستان کاشان انتخاب نماییم تا در گزاردن اطلاعات با محدودیت مواجه نشویم. البته مدارک بسیاری درباره سفال دوران اسلامی حوزه کاشان نیز جمع‌آوری شد که ترجیح دادیم در کتاب دیگری که خاص سفال اسلامی کاشان باشد آن را منتشر نماییم.

در این کتاب تلاش نمودیم تا سفال‌های شاخص به دست آمده در دوره‌های ثبتی و سفال‌های منتشر شده توسط گیرشمن را با تعیین فازهای ادواری‌اشان، با تقدم و تأخر تاریخی بیاوریم. طرح سفال‌های سیلک که توسط گیرشمن منتشر شده را بدون دخل و تصرف و تنها با مقیاس بزرگتر و رنگ‌آمیزی شده ارائه نموده‌ایم. بنا به مصالح سازمان میراث فرهنگی و مصونیت آثار، نشانی دقیق محوطه‌ها را حذف نموده و تمامی آثار را با ذکر فاصله‌ای که مبدا آن تپه جنوبی سیلک است، سنجیده‌ایم.

از آقای دکتر فریدون بیگری که چند مقاله‌ای که خود و خانم شیدرنگ منتشر نموده را در اختیارم گذاردند، از خانم ام‌البنین غفوری که تعدادی از عکس‌های تهیه شده در طرح تهیه بانک سفال سیلک را به اینجانب ارائه نمودند؛ از خانم شیرخدایی و خانم ابراهیمی از کارمندان محترم کتابخانه موزه ملی نیز سپاسگزاری می‌گردد.

همچنین از سرکار خانم زهراساروخانی کارشناس ارشد باستان‌شناسی کاشان که یکی از حامیان اصلی اجرای دو طرح مستندنگاری تپه‌های کاشان و اطلس باستان‌شناسی بودند و در تمامی مراحل اجرا آن همفکری و مساعدت لازم را به عمل آوردند و از مسئولین بخش باستان‌شناسی میراث فرهنگی استان اصفهان (به‌خصوص آقای علیان) تشکر می‌نمایم.

این کتاب به استادم دکتر صادق‌ملک شه میرزادی هدیه می‌شود، یاد دارم وقتی در سال ۱۳۷۹ پس از ۳۰ سال تدریس‌اش در دانشگاه تهران تقاضای بازنشستگی کرد، رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی مخالف این تقاضا بود، از و اصرار و از آن‌ها مقاومت تا این که با حکم استیاری بازنشسته شد. تا زمانی که او در گروه بود یک رابطه انسانی با دانشجویانش داشت، تأثیر او در باستان‌شناسی بیشتر از ده‌ها مقاله ISI نانوشته‌ای بوده که امروزه اساتید دانشگاه‌ها مرقوم نموده و ارتقاء شغلی می‌بند. نویسنده مفتخر است که محضر ایشان را درک نموده و بخش زیادی از مرقومات حاضر مدیون آموخته‌هایی است که از ایشان کسب نموده‌ام. البته لازم است از کسانی که برای پیش از تاریخ کاشان رحمت زیادی کشیده‌اند، همانند دکتر حبیب‌الله شاکرد بلافصل دکتر ملک شه میرزادی، ذکری به میان آید که پایان‌نامه ارزشمندی درباره پیش از تاریخ کاشان ارائه داده است، بلاشک بدون وجود چنین پژوهشگران ارجمندی مطالعات پیش از تاریخ کاشان به سرانجامی نمی‌رسید.

احمد حیدری - امرداد ۱۳۹۴

باستان‌شناسی دشت کاشان به دنبال کاوش‌های پروفیسور رومن گیرشمن از سال ۱۳۱۰ در محوطه باستانی سیلک آغاز گردید. دو جلد کتاب حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی این باستان‌شناس فرانسوی بعد از گذشت نزدیک به یک قرن هنوز به عنوان یکی از منابع مهم برای دانشجویان رشته‌های هنر و باستان‌شناسی به شمار می‌رود. با گذشت هفتاد سال از کاوش‌های هیئت فرانسوی، اولین دوره بررسی‌های باستان‌شناسی دشت کاشان در سال ۱۳۷۹ در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد توسط نگارنده تحت عنوان "بررسی باستان‌شناسی شمال غرب دشت کاشان" با راهنمایی دکتر کمال الدین نیکنامی و مشاوره دکتر بهمن فیروزمندی انجام پذیرفت. در طی این بررسی تعداد حدود ۳۵ تپه و محوطه از دوره پارینه‌سنگی تا دوران تاریخی و اسلامی شناسایی و مستندنگاری شد. از این تاریخ تا به حال محوطه‌های باستانی دیگری نیز توسط نگارنده شناسایی و به این لیست اضافه شده است.

اکنون با همکاری و همت همکار ارجمند جناب آقای دکتر احمد حیدری که دارای سابقه همکاری با اینجانب از سال ۱۳۸۶ در مطالعات و مستندنگاری محوطه‌های باستانی دشت کاشان در قالب تهیه گزارش ثبتی بودند این مجلد تدوین و به همراه باستان‌شناسی و هنر اهدا گردید. بی‌شک محوطه و تپه‌های باستانی دیگری نیز بعد از این شناسایی خواهند شد. در چاپ‌های بعدی به مجموعه آثار این مجلد اضافه می‌گردد.

با توجه به اینکه پیش از تاریخ فلات مرکزی ایران و منطقه فرهنگی کاشان با محوطه باستانی سیلک شناخته شده و دوران تاریخی آن به دلیل نبود اسناد مکتوب (بر خلاف دوران اسلامی) همواره در تاریکی و ابهام بوده، این کتاب منبع مهمی در خصوص دوران تاریخی منطقه کاشان و چگونگی استقرار و جابه‌جایی جمعیت منطقه در دوره‌های پیش از تاریخ و تاریخی کاشان است. از دوران تاریخی منطقه آثاری به شکل بناهای سنگی بر روی ارتفاعات کوتاه که تماماً در مسیر ارتباطی مهم شمال به جنوب کشور بودند شناسایی شدند که تمامی آنها در محل به اسم تپه قلعه معروف هستند. به نظر می‌رسد این تپه قلعه‌ها (با قدمت اشکانی - ساسانی) برج‌های مراقبت جاده‌ای در کنار مسیر اصلی و ارتباطی شهرهای مهم تاریخی بوده‌اند. بخشی از آنها مانند تپه قلعه شورابه و کامو بر روی یک اثر پیش از تاریخی که بر بلندای طبیعی بودند احداث شده‌اند.

با این حال از آنجایی که سفال یکی از مهمترین و ماندگارترین داده‌های فرهنگی قابل استناد در گاهنگاری محوطه‌های تاریخی و همچنین یکی از شاخصه‌های مهم شناخت تغییرات فرهنگی در هر منطقه به شمار می‌رود به جرات می‌توان گفت این کتاب که حاصل ۱۴ سال مطالعه میدانی است، بنابر خصوص باستان‌شناسی دشت کاشان است، علاوه بر ارائه نتایج جدید از باستان‌شناسی کاشان، بانک اطلاعاتی مفید از سفال فلات مرکزی ایران از پیش از تاریخ تا دوره تاریخی برای دانشجویان، علاقه‌مندان و پژوهشگران در عرصه هنر و باستان‌شناسی است.

در پایان بر خود لازم می‌دانم تا از زحمات ارزشمند جناب آقای مهندس سیف‌الله امینیان که عمر ارزشمند خود را صرف میراث فرهنگی کشور نموده و در زمان مدیریت خود بر اداره میراث فرهنگی کاشان، همیشه پشتیبان و یار و یاور بنده در پژوهش‌های فرهنگی منطقه بوده، همچنین معاونت ایشان جناب آقای محمد عطوف ریاست و معاونت وقت اداره میراث فرهنگی کاشان، همچنین همکار گرانقدر جناب آقای دکتر احمد حیدری تشکر و قدر دانی کنم. بی‌شک حمایت و تشویق ایشان منجر به سرانجام رسیدن این مهم گردید. از اساتید بزرگوارم جناب آقای دکتر کمال الدین نیکنامی استاد راهنما و دکتر بهمن فیروزمندی استاد مشاور اینجانب از گروه

باستان‌شناسی دانشگاه تهران و همچنین دکتر حسن کریمیان که همیشه راهنما و همراه بنده در مطالعات منطقه کاشان بودند تشکر و قدردانی می‌شود.

روش کاوش در محوطه‌های باستانی و شناخت سفال پیش از تاریخ و آغاز شهرنشینی را مدیون تلاش‌ها و کلاس‌های درسی استاد گرانقدر جناب آقای دکتر یوسف مجیدزاده در بعد از ساعات حفاری‌های باستان‌شناسی در محوطه‌های باستانی ازبکی و جیرفت هستم، همچنین دکتر ناصر نوروز زاده چگینی که فرصت مطالعه و شناخت تک تک سفالهای به دست آمده از محوطه باستانی اریسمان (همزمان با سیلک ۳ و ۴) را به بنده دادند که در همین کتاب بر خود واجب می‌دانم از دلسوزی و راهنمایی ایشان تشکر و قدردانی نمایم.

لازم به ذکر است بخشی از هزینه چاپ این کتاب با دستور شهردار محترم شهر کاشان جناب آقای مهندس سیدمحمد ناظم رضوی پرداخت شده است. از شهردار محترم و اعضای شورای محترم شهر کاشان به خاطر تسهیلات اعمال شده سپاس‌گزاری می‌گردد.

زهرا ساروخانی